

EEN KABINETORGEL IN LITH

In het kader van mijn artikel over de oudste orgels van Lith en Lithoijen had ik nog een kabinetorgel kunnen bespreken ¹⁾. Volgens het Brabantse deel van de Voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst uit 1931 stamde het toenmalige orgel in de hervormde kerk van Lith immers uit het derde kwart van de 18e eeuw, was het *in den trant van Lodewijk XV*, en had het *beslag* uit het eind van die eeuw ²⁾. Ik heb het echter destijds niet behandeld omdat de beschrijving van de beide andere orgels al ingewikkeld genoeg was. Toch lijkt me een schets van de wederwaardigheden van dit kabinetorgel wel nodig, al was het maar om de mening te voorkomen dat het met de verwoesting van de kerk op 14 januari 1945 verloren gegaan zou zijn.

Zoals ik eerder heb vermeld bezat de Lithse hervormde kerk in de eerste helft van de 19e eeuw geen orgel ³⁾. Ook al had ds. Leendert Krol, die hier in 1818 zijn intrede deed, in zijn eerste gemeente Chaam de inwijding van een orgel mogen leiden ⁴⁾, tijdens heel zijn lange diensttijd in Lith en Alem schoot dat er niet op over. Voor herstel van de twee kerken en de

¹⁾ Brabants Heem 20 (1968), 146 - 153, 21 (1969), 34-47.

²⁾ Deel 10 van dit werk, p. 239.

³⁾ Br. Heem 21 (1969), 35.

⁴⁾ Zie het nog te verschijnen overzicht.

pastorie na hun verval in de Bataafs-Franse tijd waren trouwens grote subsidies nodig. Ook later in de 19e eeuw was men voor grote bouwuitgaven afhankelijk van hogere kerkelijke en wereldlijke fondsen en ook van giften van protestantse verenigingen ⁵⁾. Een orgel kwam dan pas op de zoveelste plaats.

Maar voelde men het gemis van een orgel hier eigenlijk wel zo? Want al waren de financiële omstandigheden waaronder de Lithse kerk in 1860 verbouwd werd, niet gunstiger geworden, toch werd er toen wèl een orgel aangekocht. In verscheidene Brabantse gemeenten die in dezelfde benarde omstandigheden verkeerden, was dit instrument trouwens al eerder verschenen, zoals ik nog in een overzicht zal laten zien. Dit wekt naar mijn mening de indruk alsof de nieuwe predikant er vaart achter gezet heeft. In 1858 was Leendert Krol namelijk opgevolgd door de vierde van zijn vijf predikanten-zoons. Deze Sander Daniël Jan Hendrik, pas afgestudeerd in Leiden, zal bij zijn vader die als kerkvoogd voor de materiële belangen van de gemeente bleef zorgen, wel op een fraaier kerkinterieur hebben aangedrongen. Het werd door de verbouwing van 1860 meer in overeenstemming gebracht met de smaak van de tijd. Na de aanbesteding van het werk schreef de oude Krol er op 3 februari 1860 in een brief over aan zijn zoon Johan, die toen predikant op Java was ⁶⁾; omdat daarin duidelijker en leesbaarder geformuleerd is waar het bij die verbouwing om ging dan in het bestek en de notulen van de kerkeraad ⁷⁾, laat ik deze beschrijving hier volgen:

Het kerkje zal keurig netjes worden. Er moeten vier hele en acht halve pilasters, een halve steen uitspringende, in het kerkje gemetseld en uitgebouwen worden, die de kroonlijst van het plafond zullen dragen. Het plafond komt onder de groote balken te hangen. Een groote ijzere roset komt in het midden. De glasramen worden een ruit ingekort en moeten zakken. Al de muren worden van hun bekleedzel tot op den steen toe gezuiverd en van nieuws gestukadoord, en de twee hoofdbanken komen onder eene in het midden vooruitspringende kap, bij wijze van oxaal, om er een orgeltje op te kunnen plaatzen. Twee ijzere achtkante colommen moeten den vooruitsprong dragen, en in de noorder vleugel der kerk wordt een opgang gemaakt naar het oxaal ⁸⁾. Denkt daar nu bij dat de geheele vloer wordt opgebroken en van nieuws

⁵⁾ De archieven van de hervormde gemeenten Lith-Lithoijen, Kessel en Alem-Maren 1648-1965, bewerkt door L. van Tongerlo (Rijksarch. in N.-Brabant, Inventarisreeks nr. 1, Den Bosch 1969), 30.

⁶⁾ Door bemiddeling van mej. C. Verkouw, kleindochter van S. D. J. H. Krol, geraadpleegd uit het familiearchief van Driel Krol, thans in het bezit van dhr. A. L. van Driel Krol te Haarlem. Een nieuwe bewerking van de stamboom (Van Driel) Krol zal verschijnen in: Ned. Patriciaat 57 (1971).

⁷⁾ Rijksarch. N.-Br., herv. gem. Lith, inv. nr. 5, p. 184 e.v.; bestek in nr. 84.

⁸⁾ Inderdaad zo uitgevoerd.

gelegd, dat de banken tweemaal gegrond, na goed geschuurd en geplamuurd te zijn, eikenhout kleur krijgen en twee maal gevernist worden, zoo ook de deuren en glasramen, en dan kunt gij u voorstellen hoe het inwendige er uit zal zien, ook de preekstoel word eikenhout kleur. Als wij nu van den een of ander eens een paar honderd gulden krijgen en er zelf wat bij brokken, dan kunnen wij een Séraphijn, of ander klein huis- of kerkorgel kopen, en wij zullen in keur van kerke boven vele andere gemeenten uitmunten. Ook het uitwendige zal heel wat opfrisschen. De groote ronde kolommen aan den voorgevel worden plat, en op de hoeken worden er bij gemetzeld. De dakgoten komen achter eene gemetzelde kroonlijst, de gevel word in portlands cement blokswijze gezet, de zuider gevel van nieuws ingevoegd, en al het gebrekkige metzelwerk word vernieuwd, en het geheel opgepenseeld, zoo ook aan den noorderkant. Ook het gehele dak wordt deels vernieuwd en het overige in orde gebracht, waarbij de dakvensters wegvallen. In de consistorie komt een planke vloer en een tweede glasraam. Ik geloof niet dat gij in de oost zoo veel werk voor zoo weinig geld gedaan zult krijgen. Dat was dan ruim 1600 gulden.

In de volgestroomde kerk liet op 16 september 1860 zich inderdaad een orgel horen, bespeeld door de Bommelse gemeentearchitekt Itz die de verbouwing van de kerk geleid had ⁹⁾. Helaas zijn uit dit jaar verder geen Krollen-brieven bewaard gebleven, terwijl zij in latere jaren niet meer over het orgel schreven. Het kerkarchief is ook niet erg uitvoerig over het instrument. In 1871 wordt het beschreven als *een kabinetorgel met pijpenfront*; in 1883 blijkt de aanschaf door giften mogelijk te zijn gemaakt. Tweehonderd zevenenveertig gulden had de leverancier, Willem Hendrik Kam, er trouwens maar voor gevraagd, een zacht prijsje voor een al ouder, maar volgens de dominee *solied en welluidend speeltuig* ¹⁰⁾. Een nieuw instrument van deze Rotterdamse orgelbouwer zou heel wat meer gekost hebben. Ter vergelijking het bedrag dat de Berlicumse hervormden hem in 1861 moesten betalen: 2000 gulden ¹¹⁾.

Een florissant bestaan was dit kabinetorgel van onbekende herkomst in Lith niet beschoren. Door geldgebrek was er aanvankelijk geen vaste organist. Enkele dames uit de gemeente verzorgden belangeloos de bespeling. Een voorzanger bleef nodig. Vergeefs verzocht men verhoging van de toelage voor de koster-voorzanger om een organist te kunnen aanstellen. Voor het orgeltrappen was gemakkelijker te zorgen: *in gedwongen arbeid door een van de diaconie ondersteunden...* Pas in 1883 is er sprake van een organist, Johannes Lam, een jongeman uit de gemeente die men orgel-

⁹⁾ De Boekzaal der geleerde Waerelt is geen toeverlaat voor alle orgelinwijdingen: in dl. 2 van deze jaargang staat op p. 342 alleen een bericht over de kerkvernieuwing te Lith.

¹⁰⁾ RANB, herv. gem. Lith, inv. nr. 59, p. 12, 36; nr. 60, p. 13; nr. 5, p. 197.

¹¹⁾ Zie over W. H. Kam C. Köffler, *Het geslacht Kam* (Den Haag 1907), 32; Ned. Patriciaat 2 (1911), 292. - Toevalsvondst in het herv. archief te Berlicum.

les had laten nemen. Als zijn salaris dienden giften van buiten, en verder mocht hij een stuk land naast zijn boerderij pachten ¹²⁾. Vanaf 1905 werd zijn financiële basis zekerder, 50 gulden per jaar, omdat men toen zonder voorzanger dorst te zingen. Misschien hadden *de eenvoudige samenkomsten ter oefening in den zang* de gemeente meer zelfvertrouwen gegeven. Die zangdiensten waren een van de redenen geweest waarom in 1885, dankzij een schenking, wandlampen in de kerk waren aangebracht. Lang is Lam organist geweest; in 1926 bedankte hij echter na een daverende ruzie in de gemeente voor alle functies en staakte dus ook de orgelbespeling ¹³⁾. Na hem heeft men J. A. van der Kaaij weten aan te trekken, die in Oijen bij de familie J. C. Ruijsbroek in dienst was. Kort voor de oorlog vertrok deze naar Zutphen en werd opgevolgd door een boerenzoon uit Moordhuizen, A. van de Graaf. Toen die bij de mijnen ging werken nam de predikantsvrouw in 1941 deze taak op zich ¹⁴⁾.

Intussen was het orgel onbespeelbaar geworden. In verband met de zwakke financiën waag ik het te betwijfelen of het goed onderhouden werd. Het archief maakt ook op dit punt niet veel duidelijk. De jaarrekeningen zijn alleen in 1910 en 1911 zo uitvoerig om Kuyte uit Oss als reparateur te vermelden, maar in andere jaren zit deze uitgave misschien in verzamel-posten verscholen. Kasboeken zijn helaas pas vanaf 1926 over; daarin komen eerst wel jaarlijks stemmers voor — Robbemondt uit Batenburg, Hermans en Vollewens uit Den Bosch, en Doorenbosch — maar in de crisisjaren na 1930 zijn slechts in 1934 en 1937 kleine uitgaven voor het orgel geboekt ¹⁵⁾.

Hoe dit ook zij, het ruim anderhalve eeuw ¹⁶⁾ oude instrument was niet meer om aan te horen. Dan was een harmonium nog beter en spaarde bovendien het loon van de orgeltrapper uit. Geld om het orgel te herstellen was er toch niet, laat staan om een nieuw te kopen. Door bemiddeling van zijn oudste broer wist de dominee uit zijn geboorteplaats Gouda een oud harmonium te verwerven. Dat de Goudse kerkvoogdij het in de Westerkerk niet meer gebruikte geval gratis afstond, was een extra meevaller, want er moest toch nog f. 15,— aan reparatiekosten voor betaald worden ¹⁷⁾.

Het Lithse geldgebrek nu kennende, hoeft het niet te verbazen dat de

¹²⁾ RANB, herv. gem. Lith, inv. nr. 8, 22/1/1873; nr. 5, p. 45 e.v., en ongepagineerd: okt. 1876; nr. 59, p. 13; nr. 60, p. 4.

¹³⁾ Inv. nr. 60, p. 19; nr. 62, 4/10/1926 en volgende brieven.

¹⁴⁾ Inv. nr. 153.

¹⁵⁾ Inv. nr. 150, jaarrekeningen 1868-1873, 1905 e.v.; nr. 153 (kasboeken).

¹⁶⁾ Zie noot 2.

¹⁷⁾ RANB, herv. gem. Lith, inv. nr. 6, 11/6/1939, en nr. 153, 1939. St. Jan te Gouda, kerkvoogdijarchief, notulen 8/5 en 3/7/1939.

mogelijkheid tot verkoop van het onbruikbaar geachte orgel dankbaar aangegrepen werd. Op 28 februari 1944 kon de kerkvoogd f. 300,— ervoor boeken¹⁸⁾.

Wie was de koper, en zou het orgel misschien nog ergens intact te vinden zijn, als het hem bij de koop niet om de materialen maar om het instrument zelf te doen was geweest? In Lithoijen wist men mij vrij zeker aan te duiden wie het geweest was. Hij bleek nu als technicus bij Organon in Oss te werken, en daar ook organist in de hervormde kerk te zijn. Tijdens de oorlog had hij ook in Oss gezeten, als onderduiker, en was toen op het Lithse orgel afgekomen in de hoop dat hij er een bruikbaar instrument voor zichzelf van zou kunnen maken. Hij bouwde er een nieuwe kast om daar hij de oude slecht vond, vernieuwde sommige pijpen en herstelde andere – maar het resultaat zinde hem toch niet. Een advertentie hielp hem aan een koper uit Vianen, een kolenhandelaar, die met kolen betaalde (dus gebeurde dat niet zo lang na de oorlog) namens de kerk waarvoor hij het orgel kocht. Die kerk was niet de grote maar een van de kleinere in die plaats geweest.

Gelukkig is Vianen geen wereldstad, zodat het juiste kerkgenootschap gauw was gevonden: de christelijke gereformeerde kerk. Maar daar stond het nu ook al niet meer. De organiste en de boekhouder wisten er nog wel wat van. Er had een kast van triplex om gezeten, de aandrijving was nog steeds met een blaasbalg gebeurd, maar het orgel was eigenlijk niet meer te gebruiken; enkele registers waren vastgezet, andere klonken scherp, en het grootste bezwaar was dat het niet sterk genoeg bleek te zijn voor de begeleiding. Daarom had men het voor een beter van de hand gedaan. Het kasboek gaf aan dat het op 25 juli 1958 verkocht was aan ene Top. Zijn adres moest echter uit het geheugen worden opgediept; Ermelo zou het geweest zijn.

Bladeren in de telefoongids: geen Top in Ermelo. Verder zoeken onder naburige plaatsen: een apotheker van die naam in Nunspeet. Opbellen: dat eerste probeersel leverde meteen het antwoord dat hij inderdaad het gezochte orgel gekocht had! Samen met dr. Vente had hij het bekeken, en gedacht dat er nog iets goeds van gemaakt kon worden als het zou lukken het oude pijpwerk weer in een kast te plaatsen die het verdiende. In die hoop had hij er 600 gulden voor betaald, en het bij de orgelbouwer Leeftang in Apeldoorn laten opslaan. Jammer genoeg is die wens tot nu toe niet vervuld.

Dat dit orgel inderdaad een betere kast toekwam, had een plaatje boven het klavier laten zien. Als bouwer werd daarop nota bene Gideon Thomas

¹⁸⁾ RANB, herv. gem. Lith, inv. nr. 153 (inclusief een harmonium dat in de consistoriekamer had gestaan, wellicht een afdankertje uit Alem; t.a.p. 1934 en 1939).

Bätz genoemd en als bouwjaar 1778. De voorlopige monumentenbeschrijvers van voor de oorlog moeten meer onder de indruk zijn geweest van de tijd van ontstaan dan van de maker! In het archief van deze befaamde Utrechtse orgelbouwersfamilie heeft dr. Vente niets met betrekking tot dit kabinetorgel kunnen vinden. Daarom kan ik de dispositie alleen geven naar de stand van het jaar 1958, zoals de scriba van de christelijke gereformeerde kerk in Vianen die toen beschreef:

baskant: holpijp 8, fluit 4, quint 3, prestant 2, gemschoorn 1, trem.*, vent.*;*
diskant: prestant 8, holpijp 8, fluit 4, gemschoorn 4, quint 3, oct. 2, carill. 1;
*van de met een * gemerkte registers zijn geen pijpen aanwezig*¹⁹⁾.

Louise van TONGERLOO